

УДК 801.631.5+81'23]:398

DOI <https://doi.org/10.15407/nte2022.02.033>**КОВАЛЬ ГАЛИНА**

докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України

KOVAL HALYNA

a Doctor of Philology, a senior research fellow at the Folkloristics Department of the NAS of Ukraine Institute of Ethnology

Бібліографічний опис:

Коваль, Г. (2022) Поетична формула календарно-обрядового тексту як маркер етностилістики. *Народна творчість та етнологія*, 2 (394), 33–42.

Koval, H. (2022) Poetical Formula of the Calendar-Ceremonial Text as a Marker of Ethnostylistics. *Folk Art and Ethnology*, 2 (394), 33–42.

ПОЕТИЧНА ФОРМУЛА КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ТЕКСТУ ЯК МАРКЕР ЕТНОСТИЛІСТИКИ

Анотація / Abstract

Однією з базових засад фольклору є формульність – стереотипність мовно-змістових конструкцій, які в певний спосіб вкладаються в поетичний канон. Дослідники по-різному номінують ці стійкі повторювані елементи: «формули», «сталі фрази», «теми», «мотиви», «loci communes», «традиційні епітети», «порівняння», «метафори», «паралелізми», «фразеологізми», «усталені словесні комплекси», «блоки».

Метою роботи є вивчити формульність як одну з типологічних універсалій різних жанрів фольклору. За композиційною роллю, розташуванням у тексті розрізняють вступні або ініціальні формули, які містять хронологічні вказівки, просторові параметри. Це стійкі ритмізовані словесні конструкції, для яких характерна впізнаваність і стереотипність. Вони виконують запам'ятовувальну (мнемонічну), утилітарну та естетичну функції. У статті розкрито семантико-функціональний спектр формульності: вони можуть закріплювати ритуально значущі, смисловизначальні сегменти тексту, сприяти кращій збереженості змісту. Їх варто назвати естетичним маркером, за яким визначається фольклорний стиль жанрів.

Об'єктом вивчення є типи формул – медіальні, які знаходяться в ключових елементах композиційної структури та підкреслюють маєстатність господаря, силу, красу тощо, формули-прохання, формули-застереження, формули неможливого. До фінальних формул належать формули-побажання, покликані забезпечити багатий урожай, здоров'я і благополуччя людини. Часто вони виражені в імперативній формі.

Ключові слова: формульність, календарно-обрядовий фольклор, традиція, поетика.

Formulaicity is one of the basic folklore principles. It means the stereotype of linguistic and semantic constructions, embedded into the poetic canon in one way or another. The researchers nominate these stable repeated elements in various ways, namely *formulas, invariable phrases, themes, motifs, loci communes, traditional epithets, similes, metaphors, parallelisms, idioms, fixed verbal complexes, blocks*.

The article is aimed at the formulaicity studying as one of the typological universals of various folklore genres. Introductory or initial formulas, containing chronological instructions, spatial parameters, are distinguished according to the compositional significance, their place in the text. These are stable rhythmic verbal constructions characterized by recognizability and stereotypicality. They execute memory (mnemonic), utilitarian and aesthetic functions. Semantic and functional ranges of formulaicity are revealed in the article. They can consolidate significant ritual-based and meaning determining segments of the text, contribute to better content preservation. They are called the aesthetic marker used to define the folklore style of the genres.

The object of the research includes the formulas types – medial, situated in the key elements of the compositional structure emphasizing the dignity of the master, strength, beauty, etc., request-formulas, warning formulas, formulas of the impossible. The wishes aimed at ensuring good harvest, health and well-being of a person belong to the final formulas. They are expressed often in an imperative form.

Keywords: formulaicity, calendar and ceremonial folklore, tradition, poetics.

Характерною особливістю поетичної стилістики багатьох фольклорних творів є формульність. Вона сфокусувала в собі тривалий і складний процес «десакралізації усної словесності в естетичну поетичну стихію, хоча й таку, що зберегла деякою мірою генетичну ритуально-магічну спрямованість» [28, с. 58–64; 12, с. 427]. Для формул як стійких ритмізованих словесних конструкцій характерна впізнаваність і стереотипність. Вони виконують запам'ятовувальну (мнемонічну), утилітарну та естетичну функції. У традиційних формулах зафіксовані особливості поетичного мислення народу. «Співець не знає готових пісень, – зауважив Ф. Колесса, досліджуючи народні думи, – тільки їх типові теми, типові частини, розпоряджається великим засобом епічних висловів, епітетів, порівнянь, постійних формул для зображення подій, осіб й усе те складається на багатство даного епічного стилю, що являється витвором цілих генерацій народних співців» [8, с. 32–33]. Фольклорист убачав у механізмі дії формульної системи загальну стилістичну модель епосу. Інакше кажучи, у формулах конденсується традиційна інформація. Завдяки своїй естетичній природі вони як елементи традиції володіють внутрішньою мотивацією. Це те, що, на думку Г. Мальцева, має «дуже важливий для історичної естетики наслідок: елементи фольклорного тексту мотивовані на рівні традиції, а не на рівні самого тексту» [15, с. 28].

Дослідники по-різному номінують ці стійкі повторювані елементи: «формули», «сталі фрази», «теми», «мотиви», «люсі

communes», «традиційні епітети», «порівняння», «метафори», «паралелізми», «фразеологізми», «усталені словесні комплекси», «блоки». Однак майже всі визнають формульність як одну з типологічних універсалій різних жанрів фольклору. На переконання Л. Копаниці, «формула як стереотипна поетична модель і світоглядна категорія існує в усіх типах культур і зберігає її національну специфіку» [10, с. 156].

Народним творам різних жанрів властива традиційність, тим більше важливу роль їй відведено в обрядових піснях, тому важливо простежити, як формули «вписуються» саме на рівні тексту, як мотивуються, «вкладаючись» у його структуру. Семантико-функціональний спектр формульності доволі широкий: вони можуть закріплювати ритуально значущі, смисловизначальні сегменти тексту, сприяти кращій збереженості змісту. Вони також є результатом творчих пошуків естетики, досконалої форми, що стимулювалася вірою в ритуально-магічну силу слова. Їх можна назвати «естетичним маркером», за яким визначається фольклорний стиль жанрів: замовлянь, народних дум, казок, переказів, легенд, пісень. Власне традиційні елементи тексту формули в кожному жанрі проявляються по-різному. Свої словесно-поетичні й емоційно-психологічні особливості мають календарно-обрядові пісні: колядки й щедрівки, волочільні пісні, веснянки й гаївки, русальні, царинні, петрівчані, купальські та обжинкові пісні.

У фольклористиці прийнято поділяти формули за композиційною роллю на

вступні (ініціальні), перехідні (медіальні) та завершальні (фінальні). Таке розмежування за розміщенням у структурі тексту та згідно з функціональним призначенням стосується здебільшого епічних та ліро-епічних жанрів. Залежно від родо-жанрових ознак виділяють епічні, ліричні та драматичні формули [19, с. 734].

Уважне вивчення досліджуваних жанрів показало, що для обрядових пісень характерні ініціальні формули-зачини, які містять хронологічні вказівки: «Що ж нам було з світа початка» [24, с. 119], «Ой рано, рано курочки піли», «Вийшли молодці рано з церковці», «Ми дожали зарана» [25, с. 39, 41, 97], «Ой поют, поют куроньки рано» [24, с. 145], «А й в неділеньку та й пораненьку» [2, с. 67], «Ой у неділю та пораненько» [20, с. 113], «Ой бриніли ключі з ночі» [6, с. 126]. Хронологічні межі стосуються як давноминулих подій, так і певних часових відтинків доби чи тижня (рано, в неділеньку пораненько, з ночі). Значна група пісень розпочинається з формули «ой рано» чи з поєднанням «в неділеньку пораненьку». Такі словосполучення простежуються і в подібних рефренах (аналогії є також у весільних піснях). У цих випадках зачин і рефрен формульно збігаються. І тоді рефрен, як зауважила Л. Виноградова, ніби «повторюючи зачин, може виявитися зв'язаний з ним за суттю» [4, с. 80].

На відміну від інших жанрів, пісні, приурочені до календаря, містять прямі вказівки на обрядовий час, які закріплені саме в ініціальних формулах-зачинах: «На Свйитий вечер свйитому Різду» [2, с. 160], «На граний неділі Русалки сиділи, сорочки просили», «На святій неділі <...> сиділа русалка», «Оженився у Петрівку та взяв дівку-семилітку», «До Петра зозулі да кувать» [6, с. 308, 309, 310, 356].

Ініціальні формули-зачини з просторовими орієнтирами в календарно-обрядових піснях спрямовують увагу слухачів на місце проходження обрядової дії: «Проведем Куста під гай зелененький», «Ой проведу я русалочку до бору», «Коло води-моря ходили дівочки коло

Мареночки» [6, с. 320, 326, 392]. Такі формули нерідко утримують елементи топонімічної прив'язки, як, наприклад: «Ой під Києвом над синім Дніпром», «В місті Вефлеємі сталася новина», «На Галицькій землі ясная зоря» [25, с. 46, 64, 79], «Ві Львові на торгові» [24, с. 135], «Ой піду ж бо аж до Любліна», «Через село, через Боднарівку», «Ой в Самборі ладно грають», «Ой їхало пахоля, пахоля Із Львова до Кракова» [6, с. 130, 135, 160, 275], «В Русалимі на престолі» [9, с. 25].

Частина ініціальних формул спрямована до астральних і природних явищ, доквілля: «Чом ти, місяцю, не сяєш», «Ой весно красна, що нам принесла?», «Ой чиє то поле заспівало стоя?» [6, с. 147, 404, 471]. Чимало формул-зачинів містять звернення до головних обрядових атрибутів, за якими легко впізнати, про що йтиметься в пісні, й, зрештою, до якого жанру вона належить: «Криве колесо, куди котишся?», «Купайло, Купайло, де ти зимувало?» [6, с. 77, 379]. Багато формул-питань стосується людей – ліричних героїв пісень: «Воротарі, воротарі, втворіт нам воротонька», «Чому, Галю, не танцюєш?», «Ой куди ти ідеш, Романе?» [5, с. 36, 116, 171], «Ой гордий, пишний, кмітський молодче!» [25, с. 46]. Яскраво виражена вокативність у формулах-спонуканнях до виконання конкретної дії: «Ой встань, господарю, та й виходи з хати», «Ой радуйся, господине» [25, с. 20, 77], «Молодая молодице, вийди з вечора на улицу», «Йване, Йванку, та не переходь доріженьки», «Ідіте, дівочки, в долину», «До кінця, женчики, до кінця», «Ой жніть, женчики, живо», «Одчиняй, пане, ворота», «Стався, панейку, стався» [6, с. 384, 463, 467, 489], «Заколядуймо ми цему газдови» [9, с. 122].

Фольклорна формула активно утримує «осілі на ній сенси, хоча і зберігає їх у синкретично згорнутому вигляді» [15, с. 32]. Діалоги розширюють і пояснюють те чи інше явище, закладене у формулі. У цитованих прикладах формули складаються з окремих слів, словосполучень або й цілих речень, які функціонують як сигнали: у них звучить запит до доквілля – рослин, птахів,

явищ природи, астральних світил, атрибутів і персонажів обрядових дій. Вокативність слова зв'язана з естетичною природою самої формули, яка через свій змістовий динамізм здатна заторкнути, схвилювати співців і аудиторію, пробудити в них певні почуття, піднесення до ідеалу пережитого.

У фольклористиці виробилася певна думка щодо інших формул, серед яких виділяють медіальні як один із елементів композиційної структури оповідних жанрів. Вони появляються в найбільш значущих, ключових моментах розвитку сюжету й атрибувають систему персонажів, інших об'єктів, просторово-часових форм [11, с. 423]. Типологічно такі слова чи словосполучення не мають визначеного місця в народному творі й «розсипані» по ньому. У календарно-обрядових піснях вони «вплетені» в тканину ліричного твору та застосовуються з метою зображення героїв, їхніх дій, ознак, зовнішнього вигляду, вборів тощо. Часто закріплені у формі діалогу зразу ж після зачину. На запитання, чи є господар удома, у колядці, наприклад, відповідь передано за допомогою так званої трихотомії – повторенням дії тричі:

- 1) *Ни є го дома, а в чистім полі
Токмит корови в три чередойки;*
- 2) *Ни є го дома, а в полонинці все при ялинці
Токмит овечки у три станочки;*
- 3) *Дома ж бо він є в вишневім садку,
Токмит пчолойки в три пчолиночки,
Молоді рої ще й у чотири*
[25, с. 20].

Формули-повтори, атрибутовуючи дії господаря, допомагають зосередити увагу на його заможності (значна кількість худоби й роїв бджіл). Інколи подібну функцію може виконувати замість господаря сам Господь, який ходить по його подвір'ї і «тасує воли у три обори», «тасує корови у три обори», «тасує вівці у три кошірці» [9, с. 146]. Зрозуміло, що таке заміщення в пісні існує для того, аби збільшити повагу звеличуваного героя. З метою пророкування йому

багатства формули повторюються найчастіше тричі, але буває чотири або й п'ять разів, змінюється й число прибутку: «Токмит волики на три плуженьки, а нарік буде чом на чотири, Токмит корови на три обори, а ялівничок чом на чотири»; «Кладе стоженьки у три шароньки, Кладе копоньки та у чотири»; «Міреє жито в три переруби, Яру пшеницю та у чотири»; «Кладе рублики у три шкатулки, а червінчики та у чотири» [9, с. 141–142]. Трапляється, що цілий народний твір побудований за подібною схемою, змінюється лише назва об'єкта чи предмета, кількість якого має збільшитися.

Триразові формули-повтори в колядках все ж таки переважають і слугують здебільшого для прославлення сили, краси, багатства, пишноти вбрання оспівуваних героїв. Добробут удомі господаря закріплений також формулами «стоят хлібове житні, пшеничні» [25, с. 24]; «круті колачі з ерої пшениці» [9, с. 144]. У циклі українських «господарських колядок» Л. Виноградова, покликаючись на перший том збірника В. Гнатюка, виділила варіанти формул про приготування хлібів і звела їх до кількох типів: 1) колядники будять господаря і закликають його приготувати столи до їхньої зустрічі («клади паляниці з ярої пшениці»; 2) до традиційного питання «чи дома господар» приєднується величальний епізод, який описує пишні хліби («Ой сидит собі по кінець стола, перед ним колачі з ярої пшениці»; 3) господиня готує калачі до приходу гостей («плете колачі», «пече колачі», «книшики пече» і т. ін.); 4) популярний величальний епізод з описом накритих столів («А в тій світлоньці тисові столи, а по тих столах все колачове, Все колачове, житні, пшеничні»). До цього варто додати, що добробут господарів розширюється і за наявності напиту, зображення яких передано формулами «три кубочки», «три чаші», «з зеленим вином», «з солодким медком», «з вареним пивом» [16, с. 26]; «три погарчики з жовтим пивом, солодким медком, зеленим вином» [25, с. 55]; «на століх єму пиво варене, вино зелене» [9, с. 144]; згадки про добрий збір урожаю,

який везли «*вози в три обози*», а складали «*в три стирточки, а в три рядочки*», «*а встід широко, а вверх високо*» [16, с. 30] та ін.

Красу ліричних героїв підкреслює їхній одяг, що в календарно-обрядових піснях передається формулами на кшталт «*у дорогі шати все ся вбирати*». Багатство вбрання змальоване також за допомогою трихотомії: «*Ваші суконьки на три лавоньки, на три жертоньки*» [9, с. 143]; господар привіз своїй господині різні дарунки: «*дорогий рубок на головоньку*», «*шовковий літник на станочок*», «*кований пояс ба й на лідвоньки*», «*жовті чобітки на білі ніжки*», «*золотий перстень ба й на рученьки*». Назви перелічених подарунків (уборів) уписуються в уже готові формули: «*Бо мій панонько барзо трудненький, Барзо трудненький – з війни прийхав, Та й привіз мені барз дорогий дар*», а далі конкретизується, який саме (рубок, чобітки, перстень і т. д.) [16, с. 40–41].

Подібних прикладів в українському обрядовому фольклорі є чимало. Серед них і цикл колядок про облогу міста (наприклад, «*Ой піді Львовом на оболоню*»), у яких увесь твір складений за однією схемою, змінюється в кожній строфі лише назва «*викупу-дарунку*»:

*Ой піді Львовом на оболоню,
Там Івасенько коником грає <...>.
Ой там міщани, панове львівціане;
Ой стали ж они раду радити,
Раду радити, що пану за дар дати.
Дати пану дар – коника в сідлі!
А він на тоє ані погляне,
Ані погляне, ані подивиться,
Шапки не здойме, не поклониться*
[16, с. 44–45].

Крім «*коника в сідлі*», юнакові виносять «*шабельку в золоті*», однак і від цього він відмовляється. Лише за третім разом виводять «*панну убрану*»: «*А він на тоє хороше глянув, Хороше глянув і подивився – Шапочку ізняв і поклонився*». Таке розлоге цитування наведено з тією метою, щоб показати, наскільки формульність відіграла важливу роль у

піснях, які виконувалися хором. У наведеному тексті із трьох 16-рядкових строф (крім рефрена) у кожній повторюються без змін 12 рядків, а невеликі зміни відбуваються тільки в останніх чотирьох рядках. Інакше кажучи, нові формули творяться шляхом підставлення нових слів у старі схеми. У цьому разі сприймаєш усю колядку як суцільну формулу, що якоюсь мірою підтверджує тезу німецького дослідника Ф. Геттінга про народну пісню, яка складається не зі слів, а із формул [27, с. 372]. Такі тексти підкреслюють і слушну думку А. Лорда, що в пісні немає нічого, що не було б формульним [13, с. 61]. Наголосимо, що подібні до зацитованого тексти належать до одних із найдавніших. Очевидно, мають рацію етнолінгвісти, які вбачають у повторі ритуальну й водночас сакралізуючу функцію як найбільш давню й основну [1, с. 406].

Як і рефрени, формули бувають маркерами якогось конкретного жанру, а також можуть виконувати функцію крос-формул, як, наприклад, традиційна формула-діалог про випрану сорочку. У колядці:

*А де вна прана? В краю Дунаю.
А де кручена? В тура на розі.
А де шушена? На двірничку.
На двірничку в самім вершечку.
А де качана? В Львові на столі.
А де вбирана? В світлій світлонці.
В світлій світлонці при оболонці*
[9, с. 118].

У гаївках подібна формула вжита для передавання дівочої краси, яка «*на Дунаю ся прала, а в меді виринала, на сонці ся сушила, на столі ся качыла, в папір ся завивала, в скриню ся сховала, ключем ся засувала, на Великдень ся вбрала, гаївки вигравала*» [5, с. 114].

Перехідні формули зв'язують сюжетні фрагменти тексту, передають найбільш значні, часто повторювальні епізоди, формулюють інтонаційний лад [14, с. 680]. Для багатьох українських колядок характерні формули-кликання: дівчина перебуває поза домом, її кличуть батько, мати, брат, сестра,

але вона слухає лише свого милого: «Вийшов до неї миленький єї: Марисю-панно, час додому давно. Таноньку дійшла – з миленьким пішла» [24, с. 147–148]. Найчастіше дівчина танцює, хоча може виконувати й іншу роботу. Однак, як зазначив І. Ребошапка, немає значення те, де знаходиться вона і що там робить, а важливий сам факт кликання її додому, який у «функціональній системі звичаю є особливо значущим жестом» [21, с. 45]. У таких текстах яскраво простежується символічна семантика: перший елемент – перебування дівчини не вдома – конкретизується по-різному і слугує лише для створення поетичної ситуації, а основним є другий елемент – кликання дівчини додому.

У подібному ряді стоять формули-прохання: члени родини просять дівчину виконати якусь конкретну дію, скажімо, перевезти через Дунай, дати яблучко тощо. Із цього циклу на Бойківщині досить популярна колядка про червоне яблучко, яке родичі просять зірвати. Дівчина виконує лише бажання милого [25, с. 55]. Ба більше, формули-прохання можуть передаватися іншим способом: сама дівчина про щось просить батька, матір, брата чи сестру («Ой піди, сестро, перстень ми знайди»), але вже, навпаки, вони цього не виконують, а «милийкий пішов, перстень ми знайшов» [25, с. 58]. І знову ж усе завершується аналогічно – перемогою коханого, бо ніхто з родичів не може знайти перстень. Звичайно, такий «непослух» не можна розцінювати як невихованість дочки, оскільки в традиційній українській сім'ї існував батьківський авторитет і високо цінувалося почуття родинності. Це підтверджують і самі народні твори, як-от запис З. Доленги-Ходаковського з околиць Сяну, в якому милий просить дівчину дати йому «єден вінонько», але вона не виконує це без згоди батьків: «Треба ся батенька дозволяти, Чи дозволит мні вінонько дати. Я дозволю і волю даю» [24, с. 153]. У тексті поєднуються формули-прохання («милий просить у дівчини віночка») і формули-дозволу (дівчина питає дозволу в родичів – «треба ся батенька, матері, брата, сестри дозволя-

ти»), які підсилюють одна одну, підкреслюючи батьківський (і родинний) авторитет. Однак результат такий самий – вона їде з милим.

Подібні формули характерні для календарно-обрядових пісень, особливо колядок, і поширені в різних регіонах України. Вони генетично споріднені з весільними піснями й обрядами, де важливим моментом був ритуал забирання дівчини-нареченої від одного роду до іншого, якому вона вже з цього часу належала. Саме тому ні батьки, ні інші члени роду не можуть виконати прохання дівчини, як і вона також «не слухає їх». За народною традицією батьки вже не в силі, «не їхня воля» вчинити по-іншому. Формули-прохання в таких випадках передають емоційний стан ліричних героїв – смуток швидкого розставання з донькою (сестрою):

*Рутко ж моя, дрібна, зелена,
З ким тебе позбираю?
Ходи, матінко, зо мною,
Зберем рутоньку з тобою.
Далєбі, доню, не піду,
З жалю ручок не здіну*
[24, с. 148].

Останній рядок яскраво засвідчує тісний зв'язок колядки з весільною піснею, передбачаючи миті розлуки з дочкою.

Формули-прохання повторюються в текстах здебільшого тричі (інколи чотири) для підсилення певної дії. Основними суб'єктами виступають батьки та інші члени родини, дівчина, милий, що можна звести до такої схеми: ФП – формула-прохання, ФК – формула-кликання, ФД – формула-дозвіл, де Р – родина, Д – дівчина, М – милий:

$\text{ФП} = \text{Р} \rightleftharpoons \text{Д} \rightleftharpoons \text{М}; \text{ФК} = \text{Р} \rightarrow \text{Д} \leftarrow \text{М};$
 $\text{ФД} = \text{Р} \leftarrow \text{Д}.$

За схемою простежується, що найактивнішу дію ліричних героїв передають формули-прохання; формули-кликання вказують на заклик родини і милого, дівчина нікого не гукає (за аналогією можуть кликати і хлопця); формула-дозвіл закріпила тільки дію дівчини, звернену до роду.

Отже, медіальні формули як перехідні можуть складати частину фольклорного твору або цілий; вони впливають на стилістичні й композиційні особливості текстотворення, сприяють не лише оптимізації запам'ятовування, а й заховують у собі давні пласти обрядової інформації, родинних стосунків, морально-етичних принципів української молоді.

У календарно-обрядових піснях є низка фінальних формул – структурних елементів, які завершують композицію тексту й застосовуються для логічного підсумку дії, «виводу» слухачів зі специфічного комунікативного стану та слугують своєрідною психологічною домінантою. Найчастіше фінальні формули нагадують про необхідність дарування (винагорода) за виконану обрядову дію, як правило, вони пронизані зичливістю, прихильністю. Риндзювальники нагадували про писанки: «Не лінуйся встати, сім писанок дати» [3, с. 285]; «Тобі, Ганнунейку, риндзівка, а нам писанок кобівка; Тобі, Ганнунейку, виградзання, а нам писанок ціле дзбаня; Тобі, Ганнунейку, красная піснь, а нам писанок сорок і шість» [5, с. 229]. Колядники особливо наголошували на почастунку: «Ви не жартуйте, нас погостяйте: За колядочку нам пива бочку, Хоть бочку, хоть коновочку» [25, с. 29]. Інколи колядники могли диференціювати винагороду, як у запису В. Ступницького зі Слобідської України: «Починальникам – та копу ячок, Волочільникам – по десяточку. Міхоніші же – горькая доля: Чарку горілки, пиріг на тарілку» [22, с. 17]. Подекуди також пропонували дати «горілки квартиру», «ще дроб'язку – ковбасів в'язку», «хоч червоного, хоч золотого» [9, с. 298–299, 302] і т. ін.

У разі відсутності винагорода вживалися *формули-погрози*, найпоширенішими серед яких є щедрівкові, які сьогодні належать до дитячого репертуару («Дайте книш, бо пущу в хату миш, Дайте ковбасу, бо хату розтрясу. Дайте ще й кишку, а з'їм у затишку» [7, с. 334]). Своєрідними виявилися «погрози», скеровані до господаря, котрий рахує гроші, маючи в калитоньці «золотого»:

*Як не даси нам теє золотое,
Украдемо у вас красную панну*
[9, с. 216–217].

Неважко здогадатися, що такі погрози стосувалися тільки того господаря, у якого була дочка на виданні, що засвідчують наступні рядки колядки, які конкретизують дії: «Занесемо єї далеченько, Що батенько конем не доїде, Що матінка пішки не дійде, А братейко з лучка не дострілит, А сестронець перстенцем не докотит». Бажання отримати «золотого» виявилось лише приводом до таких погроз. Основна функція – напрокувати сватання, майбутнє весілля в домі.

До фінальних належать також формули-побажання, покликані забезпечити багатий урожай, здоров'я і благополуччя людини. Генетично вони підходять до давніх магічних сугестивних формул. Серед них виділяють кілька типів: 1) формули-звертання до природних явищ і стихій; 2) формули-звертання до божеств і святих; 3) формули-побажання з прямим звертанням до людей [26, с. 425]. Виступаючи важливим композиційним елементом, такі формули організують твір у єдине ціле. Вони здебільшого виражені імперативом. Сфера розповсюдження їх – як у різдвяно-новорічному, так і у весняно-літньому циклах: у кустовій пісні («Ой зароди, Боже, да пшениченьку в полю» [18, с. 9]), у царинній («Оборонь, Боже, гори, долини, Гори, долини, наши царини» [17, с. 246]), у колядці («Дай же тобі, Боже, на худібочку, на челядочку, на малую. Дай же ти, Боже, в горіду липку, а в хаті скрипку» [23, с. 315]). Побажальні формули виконують тут функцію магічного заклинання. Звертання до Бога, природних явищ ґрунтувалося на віковичному бажанні селянина жити в достатку й багатстві, а також бути успішним у хліборобській праці. Звичайно, у календарно-обрядових піснях не просто відображено те, що існує, а возвеличене з метою приблизити й утвердити бажане в дійсності. Висловленню таких побажань у фольклорних текстах якраз і сприяли формули.

У веснянках імператив має свою специфіку:

*Як я піду за миленького,
Ой май, китаю, на Дунаю,
Та цвіти, ченчух, в діброві,
Та сіяйте сповни у Львові*
[24, с. 89].

За його допомогою передається душевний стан героїні, що залежить від позитивного рішення (якщо вона вийде заміж за свого милого). Низка гаївок завершується звертанням до героя з вимогою обрати собі пару: «*Наш милий Тимку, Бири си паненку, Куда хоч, перескоч, а все в серединку*»; «*Вибирай си, качурику, щонайкращу жінку*»; «*З-під зеленого лугу, вибирай собі другу*» [5, с. 57].

Інколи на імперативі побудовані цілі тексти гаївок, як, наприклад, у циклі пісень «Білоданчик», «Воротар» та ін., проте без побажальних настроїв. Подекуди імперативна формула вживається наскрізь у тексті гаївок і завершується у фінальній частині («*Тобі, Івасеньку, ціпом молотити, Тобі, Марусенько, обіди варити, Тобі, Стефаненьку, за плугом ходити, Тобі Настуненько, обіди носити*»; «*Благослови, Боже, і тебе, і мене, І тую жовту косу* (у попередніх строфах зазначено «*личко, рученьки, ноженьки*»), *що красила мене*») [5, с. 181, 199]. Найчастіше у фінальних формулах присутні побажання швидкого та щасливого одруження: «*Оце вам, браття, – куна в дереві, А мені, браття, – дівка в теремі*» [16, с. 66]. Своєрідністю відзначаються побажання парубкові-воїнові, які складаються з головної двочленною формули – «*коли б я знав – я б за нього дав*»:

*Ой коли б я знав, чий то син гуляв,
То я б за нього свою дочку оддав,
Половину царства йому би віддав*
[9, с. 194].

Побажання щасливого одруження міститься в колядці, тому тісно не в'яжеться з конкретним змістом колядки і його можна застосовувати для будь-якої неодруженої особи. У віншуваннях парубкові зміст виражається не завжди прямо, а здебільшого алегорично, символічно: молодець «завойовує»,

«полює», «куницю-дівцию» і привозить її додому. У зображенні саме таких картин застосовано чимало історичних елементів (історико-побутових колізій, явищ та географічних назв, місцевостей, які повністю втратили своє первісне значення, перетворившись у своєрідний «одяг», дій молодця). Календарні пісні мають паралелі з весільними: весілля розігрувалось як військовий похід, кінцевою метою якого було завоювання дівчини. Як уже було сказано, вони мають генетичний зв'язок і формально це передається через формули подяки, побажання та ін.

Отже, формули є основним скріплюючим елементом фольклорного тексту, що часто має проєктивну функцію, а також виконує функцію підключення тексту до традиції у складний універсум народних уявлень та ідеалів, що, власне, і формує зміст традиційного фольклорного тексту (особливу фольклорну дійсність, яка має власні естетичні параметри, в основі яких – відповідність нормі, ідеалу). Застосовуючись у межах традиції, формула має подвійну природу: з одного боку, вона є базовим елементом традиції, не зв'язаним безпосередньо з жодним конкретним текстом (звідси її повторюваність, композиційна рухомість та інтертекстуальність), з іншого боку – вона, входячи у словесну тканину тексту, стає його інтегральною частиною, композиційним компонентом, елементом поезики тексту, в якому відбувається конкретизація закладених у ній традиційних сенсів. Саме тому їх треба детально досліджувати, оскільки ландшафт формули, як образно висловився А. Лорд, «не плоский степ, який тягнеться до обрїю і зрівнює все, що бачить око, це – панорама із високих гір, глибоких ущелин і пагорбків, і щоб з'ясувати, в чому сутність формули, треба обстежити все довкілля цього ландшафту» [13, с. 43]. Формули належать до жанрових універсалій календарно-обрядових пісень і слугують сигналом для сприйняття тексту (ініціальні), атрибутують систему персонажів, різних об'єктів, просторово-часових форм (медіальні), завершують композицію творів, є своєрідною психологічною доміантою (фінальні).

Джерела та література

1. Бартми́ньский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва : Индрик, 2005, 512 с.
2. Богородиця в українському фольклорі / збір. та впоряд. Г. Коваль. Львів, 2006.
3. Верхратський І. Про говор галицьких лемків. Львів : Печат. НТШ, 1902. Т. V. *Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка*. 489 с.
4. Виноградова Л. Н. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования. Москва : Наука, 1982.
5. Гаївки / збір. В. Гнатюк. Мелодії схопив на фонограф Й. Роздольський, списав Ф. Колесса. *Матеріали до українсько-руської етнології : [в 22 т.]* / НТШ у Львові, Етногр. коміс. За ред. Хв. Вовка. Львів : 3 друк. НТШ, 1899–1929. Львів, 1909. Т. 12. 267, [1], 100 с. : ноты.
6. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року / упоряд., передм. і приміт. О. І. Дея; нотний матеріал упоряд. А. І. Гуменюк. Київ : Наукова думка, 1963.
7. Календарно-обрядові пісні / упоряд., вступ. ст. та приміт. О. Ю. Чебанюк. Київ : Дніпро, 1987.
8. Колесса Ф. Формули закінчень в українських народних думках. *Записки НТШ*. Т. 155 : Праці філологічної секції / за ред. Василя Сімовича. Львів, 1937. [4]+370 с.
9. Колядки і щедрівки. Т. 1. Зібрав Володимир Гнатюк. *Етнографічний збірник* / під ред. Володимира Гнатюка. Видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Львів : 3 друкарні наукового Товариства імені Шевченка, 1914. Т. 35. 269 с.
10. Копаниця Л. Формульний мотив – поетичний переказ архетипу. *Література. Фольклор. Проблеми поетики* : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; редкол.: Г. Ф. Семенюк [та ін.]. Київ : Київський університет, 2000. Вип. 7.
11. Крук И. И. Формула медиальная. *Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии*. Минск : Наука і техніка, 1993.
12. Крук И. И. Формульность. *Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии*. Минск : Наука і техніка, 1993.
13. Лорд А. Б. Сказитель = The Singer of Tales / перев. с англ. и коммент. Ю. А. Клейнера и Г. А. Левинтона ; послеслов. Б. Н. Путилова. Статьи А. И. Зайцева и Ю. А. Клейнера ; ответственный редактор Б. Н. Путилов. Москва : Восточная литература, 1994.
14. Ляшук В. М. Формула. *Беларускі фальклор. Энцыклапедыя* : в 2 т. / ред. Г. П. Пашкоў і інш. Минск : Беларуская энцыклапедыя, 2005–2006. Т. 2.
15. Мальцев Г. И. Традиционные формулы необрядовой лирики. К изучению эстетики устнопоэтического канона. *Русский фольклор. Поэтика русского фольклора*. Москва, 1989. Т. 21.
16. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / упоряд., вступ. ст. і приміт. М. Й. Шалати. Київ : Музична Україна, 1983. 158 с.
17. Народные песни Галицкой и Угорской Руси : [в 3 ч.] / собрал Я. Ф. Головацкий. Москва : Изд. Имп. о-ва истории и древностей Рос. при Моск. ун-те, 1878. Ч. 2. Обрядные песни.
18. Ой дай, Боже, за рік Куста діждати. Кустові пісні, записані на Рівненському Поліссі Віктором Ковальчуком. Рівне : Рівненське обласне управління статистики, 1995.
19. Пастух Н. А. Формульність у фольклорі. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, наук. редактор, упоряд. В. В. Сокіл. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2018.
20. Пісні Поділля. Записи Насті Присяжнюк в с. Погребище 1920–1970 років / упоряд., вступ. ст. С. В. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1976.
21. Ребошапка І. Народження символу. Аспекти взаємодії обряду та обрядової поезії. Бухарест : Критеріон, 1975.
22. Ступницький В. Пісні Слобідської України : фоногр. запис / передм. В. М. Осадчої. Харків : Майдан, 2007. 52 с.
23. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : в 7 т. Санкт-Петербург, 1872–1878. Т. 3 : Народный дневник (обычай и обряды, приуроченные к временам года) / изд. под наблюдением Н. И. Костомарова. Санкт-Петербург : [Тип. В. Безобразова и Комп.], 1872. VIII, 486, II с. : ноты.
24. Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Подніпровщини і Полісся) / [упорядкув., текстологічна інтерпретація і комент. О. І. Дея ; атрибуція автографів і копій та предм. Л. А. Малаш, О. І. Дея]. Київ : Наукова думка, 1974. 780, [1] с.
25. Фольклорні матеріали з отчого краю / збір. В. Сокіл та Г. Сокіл. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1998.
26. Шарая О. Н. Формула невозможного. *Восточнославянский фольклор. Словарь научной и народной терминологии* / ред. К. П. Кабашников, Г. А. Барташевич и др. Минск : Наука і техніка, 1993. 478 с.
27. Götting F. Das Volkslied. *Handbuch der Deutschen Volkskunde*. Potsdam [s. a.].
28. Lord A.O. formule / tłum. W. Krajka. *Literatura ludowa*. Wrocław, 1975. № 4–5. S. 58–64.

References

1. BARTMIŃSKY, Jerzy. *Linguistic Image of the World: Essays on Ethnolinguistics*. Moscow: Indrik, 2005, 512 pp. [in Russian].
2. KOVAL, Halyna, compiler. *The Virgin in Ukrainian Folklore*. Collected by Halyna KOVAL. Lviv, 2006, pp. 67 [in Ukrainian].

3. VERKHRATSKYI, Ivan. On the Dialect of Galician Lemkos. In: Mykhailo HRUSHEVSKYI, editor-in-chief. *Collected Volume of the Philological Section of the Shevchenko Scientific Society*. Lviv: ShSS Printing House, 1902, vol. 5, 489 pp. [in Ukrainian].
4. VINOGRADOVA, Lyudmila. *Winter Calendar Poetry of Western and Eastern Slavs. Genesis and Typology of Christmas Caroling*. Moscow: Science, 1982, 254 pp. [in Russian].
5. VOVK, Khvedir, ed. *Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology: In Twenty-Two Volumes*. Shevchenko Scientific Society in Lviv, Ethnographic Commission. Lviv: from the ShSS Printing House, 1899–1929. Vol. 12: Hayivky. Collected by Volodymyr HNATIUK. The melodies are recorded on phonograph by Yosyp ROZDOLSKYI, copied by Filaret KOLESSA. 1909, 267, [1], 100 pp.: music [in Ukrainian].
6. DEL, Oleksiy, compiler. *Games and Songs. Spring-Summer Poetry of a Labour Year*. Prefaced and annotated by Oleksiy DEL; music is compiled by Andriy HUMENIUK. Kyiv: Scientific Thought, 1963 [in Ukrainian].
7. CHEBANIUK, Olena, compiler. *Calendar-Ceremonial Songs*. Prefaced and annotated by Olena CHEBANIUK. Kyiv: Dnipro, 1987 [in Ukrainian].
8. KOLESSA, Filaret. Formulas of the Endings in Ukrainian Folk Dumas. In: Vasyl SIMOVYCH, ed. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society*. Vol. 155: Works of Philological Section. Lviv, 1937. [4]+370 pp. [in Ukrainian].
9. Koliadky and Shchedrivky. Vol. 1. Collected by Volodymyr HNATIUK. In: Volodymyr HNATIUK, ed. *Ethnographic Collection*. Published by the Ethnographic Commission of the Shevchenko Scientific Society. Lviv: From the Printing House of the Shevchenko Scientific Society, 1914, vol. 35, 269 pp. [in Ukrainian].
10. KOPANYTSIA, Liubov. The Formulaic Motif – A Poetic Rendering of the Archetype. In: Hryhoriy SEMENIUK, editorial board's chairperson. *Literature. Folklore. Problems of Poetics: Collected Scientific Works*. Taras Shevchenko Kyiv National University. Kyiv: Publishing Polygraphic Centre Kyiv University, 2000, iss. 7 [in Ukrainian].
11. KRUK, Ivan. Medial Formula. In: Kanstantsin KABASHNIKOV, Halyna BARTASHEVICH et al., eds. *East-Slavic Folklore: Dictionary of Scientific and Folk Terminology*. Minsk: Science and Technics, 1993, 478 pp. [in Russian].
12. KRUK, Ivan. Formulaicity. In: Kanstantsin KABASHNIKOV, Halyna BARTASHEVICH et al., eds. *East-Slavic Folklore: Dictionary of Scientific and Folk Terminology*. Minsk: Science and Technics, 1993, 478 pp. [in Russian].
13. LORD, Albert Bates. *The Singer of Tales*. Translated from English and commented by Yury KLEINER and Georgy LEVINTON; postfaced by Boris PUTILOV. Articles by Aleksandr ZAITSEV and Yury KLEINER. Boris PUTILOV, ed.-in-chief. Moscow: Publishing Firm "Eastern Literature", 1994 [in Russian].
14. LIASHUK, Viktoryya. Formula. In: Gennady PASHKOV, ed. *Belarusian Folklore. Encyclopedia*. Minsk: Publishers "Belarusian Encyclopedia", 2005–2006. Vol. 2. [in Belarusian].
15. MALTSEV, Gennady. Traditional Formulas of Non-Ritual Lyrics. To the Study of the Aesthetics of the Oral Poetic Canon. *Russian Folklore. Poetics of the Russian Folklore*. Moscow: Higher School, 1989, vol. 21 [in Russian].
16. SHALATA, Mykhailo, compiler. *Folk Songs Noted by Ivan Vahylevych*. Prefaced and annotated by Mykhailo SHALATA. Kyiv: Musical Ukraine, 1983, 158 pp. [in Ukrainian].
17. *Folk Songs of Galician and Hungarian Rus: [In Three Parts]*. Collected by Yakov GOLOVATSKY. Moscow: Publishers of the Imperial Society of History and Antiquities of Russia at Moscow University, 1878. Part 2. Ceremonial Songs [in Russian].
18. *Oh God, Let Me Wait till the Bush in a Year. Bush Songs, Recorded at Rivnenske Polissia by Viktor KOVALCHUK*. Rivne: Rivne Regional Board of Statistics, 1995 [in Ukrainian].
19. PASTUKH, Nadiya. Formulaicity in Folklore. In: Vasyl SOKIL, project manager, scientific editor, compiler. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia*. Lviv: Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, 2018 [in Ukrainian].
20. MYSHANYCH, Stepan, compiler. *Songs of Podillia*. Records of Nastia Prysiashniuk in the village of Pohrebyshe of the 1920s – 1970s. Prefaced by Stepan MYSHANYCH. Kyiv: Scientific Thought, 1976 [in Ukrainian].
21. REBOSHAPKA, Ivan. The Birth of Symbol. Aspects of Interaction of the Rite and Ceremonial Poetry. Bucharest: Criterion, 1975 [in Ukrainian].
22. STUPNYTSKYI, Vasyl. *Songs of Slobidska Ukraine: Phonograph Record*. Prefaced by Vira OSADCHA. Kharkiv: Square, 2007, 52 pp. [in Ukrainian].
23. CHUBINSKY, Pavel. *Proceedings of Ethnographic-Statistical Expedition to the Western-Russian Land, Equipped by the Imperial Russian Geographical Society. South-Western Department. Materials and Studies: In Seven Volumes*. Saint-Petersburg, 1872 – 1878. Vol. 3: Folk Dairy (Customs and Ceremonies, Dated for the Seasons). Published under the supervision of Nikolai KOSTOMAROV. Saint-Petersburg: [Printing-House of V. Bezobrazov and Company], 1872. 8, 486, 2 pp.: music [in Russian].
24. DOLENGA-CHODAKOWSKI, Zorian. *Ukrainian Folk Songs in the Notes of Zorian Dolenga-Chodakowski (from Galicia, Volhynia, Podolia, Over Dnipro Lands and Polissia)*. Compilation, textological interpretation and comments by Oleksiy DEI; attribution of autographs and copies, objects by L. MALASH, Oleksiy DEI. Kyiv: Scientific Thought, 1974, 780, [1] pp. [in Ukrainian].
25. *Folklore Materials from the Homeland*. Collected by Vasyl SOKIL and Hanna SOKIL. Lviv: NAS of Ukraine Institute of Ethnology, 1998. [in Ukrainian].
26. SHARAYA, O. Formula of Impossible. In: Kanstantsin KABASHNIKOV, Halyna BARTASHEVICH et al., eds. *East-Slavic Folklore: Dictionary of Scientific and Folk Terminology*. Minsk: Science and Technics, 1993, 478 pp. [in Russian].
27. GÖTTING, F. Das Volkslied. *Handbuch der Deutschen Volkskunde*. Potsdam [s. a.] [in German].
28. LORD, Albert Bates. On Formula. Translated by W. Krajka. *Literatura ludowa*. Wrocław, 1975, no. 4–5, pp. 58–64 [in Polish].